



# Bewonersinitiatief in de warmtetransitie

De Participatiecoalitie deelt 20 lessen uit de praktijk

**Participatie**coalitie



buur  
kracht.





# Inhoudsopgave

3	Voorwoord
4	Samenvatting
6	1. Inleiding
7	2. Transitievisie Warmte
7	Les 1: Bewoners bepalen het succes van de warmtetransitie
8	Les 2: Heldere kaders helpen
10	3. De oriëntatiefase
10	Les 3: Bewonersinitiatief heeft duidelijke positie nodig
12	Les 4: Inspraak is niet voldoende om bewoners mee te krijgen
13	Les 5: Transparantie voorkomt frustratie
14	Les 6: Verwachtingen en ambities verschillen
15	Les 7: Ondersteuning voor bewoners is in alle fasen nodig
16	Les 8: Bewoners staan niet om nieuwe warmte te springen
17	Les 9: Feitelijke informatie gewenst
18	4. De ontwikkelfase
18	Les 10: Duidelijk beleid nodig om kleine warmtenetten van de grond te krijgen
19	Les 11: De warmtewet moet zeggenschap bewoners borgen
20	Les 12: Professionaliserende bewonersinitiatieven leren van elkaar
21	Les 13: Bewoners kiezen voor andere schaal dan gemeenten
21	Les 14: Bewonersinitiatieven gaan voor verschillende rollen
22	Les 15: Persoonlijke relaties zijn belangrijk
23	5. De uitvoeringsfase
23	Les 16: Zelfs als alles klopt, blijft bewoners definitief meekrijgen een uitdaging
23	Les 17: Bewonersinitiatieven regelen ontzorgende aanpakken
24	Les 18: Het proces is vaak niet lineair
25	6. De gebruiksfase
25	Les 19: Een warmtenet in handen van bewoners is mogelijk
25	Les 20: Deelnemers aan all electric aanpak van energievoorziening zijn dik tevreden
26	7. Kennisactiviteiten van de Participatiecoalitie
30	8. Publicaties om verder te lezen

Uitgave februari 2021

## Colofon

Dit is een uitgave van de Participatiecoalitie in het kader van het interbestuurlijke Programma Aardgasvrije Wijken.

Met medewerking van Esther Walstra communicatie (tekst), Spiceminds (vormgeving), Lize Kraan (foto's).

De Participatiecoalitie is een samenwerking tussen Energie Samen, LSA bewoners, Buurkracht, HIER en de Natuur en Milieufederaties.

Contact:  
[info@departicipatiecoalitie.nl](mailto:info@departicipatiecoalitie.nl)



# Voorwoord

Terwijl het afgelopen jaar het landelijk draagvlak voor aardgasvrij wonen licht daalde van 48% in 2019 naar 45% in 2020<sup>1</sup>, steeg het aantal bewonersinitiatieven dat zelf aan de slag is met serieuze plannen voor een aardgasalternatief naar 77<sup>2</sup>. Het geeft aan dat steeds meer bewoners in dorpen en steden zelf voor een duurzame toekomst kiezen.

Hoe die toekomst er precies uit ziet staat nog niet vast. We staan nog maar aan het begin van de warmtetransitie en het is momenteel vooral pionieren, experimenteren en leren. Maar de gedachte om met buurtgenoten een collectieve voorziening op te zetten, spreekt veel bewoners enorm aan. En terwijl de ene buur vooral gemotiveerd wordt door de technische innovatie en de ander door 'noaberschap' ontstaan er langzaam maar zeker collectieven in verschillende buurten.

Veel gemeenten zijn op dit moment nog bezig met hun Transitievisie Warmte. Ook zijn er in veel gemeenten projecten 'alvast gestart' in een wijk, buurt of dorp. Soms met de gemeente als aanjager, maar ook door bewoners die zelf het voortouw nemen. Ondertussen wordt steeds meer duidelijk dat het sociale deel van de warmtetransitie een minstens zo grote opgave is als de technisch-economische kant. Bijna iedereen heeft er een mening over. De centrale vraag: hoe zorgen we dat iedereen meedoet?

De Participatiecoalitie heeft een ondersteuningsprogramma om bewonersinitiatieven te begeleiden naar goed samenwerken met hun gemeente. Er gaat al veel goed, maar er komen in deze processen ook knelpunten naar voren. In dit rapport worden lessen uit de praktijk gedeeld.

<sup>1</sup> Peiling klimaatstichting HIER onder 5104 respondenten, juli 2020

<sup>2</sup> Lokale Energie Monitor, publicatie januari 2021



# Samenvatting

Gemeenten hebben de regierol in de warmtetransitie en moeten in 2021 hun Transitievisie Warmte vaststellen. Ondertussen ontstaan er steeds meer initiatieven van bewoners die zelf een actieve rol willen spelen. Om de regierol van de gemeente en het initiatief van bewoners goed op elkaar aan te laten sluiten, is het cruciaal om te investeren in een langdurige relatie met veel vertrouwen. Gemeente en bewoners hebben elkaar namelijk hard nodig om warmteprojecten van de grond te krijgen.

In 2020 waren in Nederland minstens 77 bewonersinitiatieven bezig met concrete plannen voor een warmteproject, waarvan de overgrote meerderheid zich richt op de kansen voor een lokaal warmtenet. Eén coöperatief warmtebedrijf is al operationeel: Thermo Bello in Culemborg. Sommige andere projecten zijn al vergaan ontwikkeld. In Terheijden liggen bijvoorbeeld de eerste leidingen van een warmtenet in de grond. In Amsterdam bij het woon- en werkcomplex Wilhelmina Gasthuis ligt een ontwerp zo goed als klaar voor een collectieve voorziening. Enerzjy Koöperasje Garyp hielp de eerste 40 dorpsbewoners aan een all-electric woning. Daarnaast zijn er steeds meer groepen bewoners die zich beginnen te oriënteren op wat er mogelijk is in hun eigen buurt. De Participatiecoalitie ondersteunt bijna 200 initiatieven om hun rol in de samenwerking met hun gemeente te vinden, en haalt daarbij veel lessen uit de praktijk op.

## Actieve bewoners en sociale structuren zijn belangrijke succesfactoren

Bewonersinitiatieven werken vanuit verschillende motivaties. Bijvoorbeeld om baten van de warmtetransitie niet naar onbekende aandeelhouders maar de eigen gemeenschap te laten vloeien. Maar ook om zelf eigenaarschap te nemen over veranderingen in de eigen leefomgeving. Daarbij wordt nieuwe warmte vaak in een breder perspectief geplaatst van meer thema's die spelen in de buurt, want een groot deel van de bewoners staat niet om nieuwe warmte te springen. Om daarover met de hele buurt in gesprek te komen, spelen aanwezige sociale structuren een be-

langrijke rol. En waar die nog minder aanwezig zijn, zien initiatieven vaak een kans om ze te versterken.

## Positief effect op kosten door vrijwillige inzet van unieke eigenschappen

Een aardgasvrijaanpak waarin een bewonersinitiatief centraal staat, heeft duidelijke voordelen voor gemeenten. Zeker in de oriëntatiefase kunnen bewonersinitiatieven aan vrijwel ieder project veel toevoegen. Bewoners zijn beter dan gemeenten en marktpartijen in staat om het vertrouwen van andere bewoners te winnen en behouden. Persoonlijk contact, het gedeelde belang van de buurt, en geen winst oogmerk zijn daarbij belangrijke factoren. Daarmee weten bewonersinitiatieven vaak goed in kaart te brengen onder welke randvoorwaarden een aanpak de meeste kans van slagen heeft.

Ook op de kosten heeft deze manier van werken een gunstig effect. Initiatieven hebben financiële ondersteuning nodig om professioneel te kunnen werken – bijvoorbeeld vanuit de gemeente of de provincie - maar vullen dit aan met veel vrijwillige inzet.

## Positie van bewonersinitiatieven in Transitievisie Warmte

Veel gemeenten zijn enthousiast over bewonersinitiatieven en ondersteunen ze graag. Toch blijkt het in de praktijk vaak een uitdaging voor een initiatief om een duidelijke positie te krijgen in lokaal beleid. Het enthousiasme van bewoners die in hun buurt

aan de slag willen en de gemeentelijke Transitievisie Warmte sluiten bijvoorbeeld niet altijd op elkaar aan, en dat is zonde. Gemeenten zijn er verantwoordelijk voor de laagste maatschappelijke kosten als uitgangspunt te nemen. Een technisch-economische analyse bepaalt vaak de volgorde van wijken. Maar de energie van groepen bewoners zit lang niet altijd in diezelfde wijken, en kan essentieel zijn voor het behalen van successen in een gemeente. Wanneer er vanuit de gemeente geen prioriteit wordt gegeven of financiële steun wordt toegekend aan een project, kan momentum verloren gaan.

Wel zijn er ook voorbeelden waar dit geen spanning oplevert. Sommige gemeenten gebruiken bijvoorbeeld de aanwezigheid van een energiecoöperatie of ander club actieve bewoners als criterium voor het selecteren van wijken om te starten. Of ze gaan uitvoerig in gesprek met bewonersinitiatieven om samen gemeentebrede kaders voor de rollen van bewoners neer te zetten.

### **Inzetten op gelijkwaardige relatie in de oriëntatiefase**

Uiteindelijk besluiten woningeigenaren zelf of ze meedoen met een voorgestelde oplossing, en hebben huurders instemmingsrecht. Tegelijkertijd hebben bewoners in de oriëntatiefase vaak beperkte invloed op beleid, toegang tot kennis, en financiële middelen. En bewoners die op eigen initiatief of op verzoek van hun gemeente de kar deels trekken, doen dit vaak in hun vrije tijd. Werknemers van gemeenten en marktpartijen krijgen wel betaald van hun werkgever. Door als gemeente in te zetten op een gelijkwaardige relatie krijgen bewoners een betere positie. Hierdoor wordt hun toegevoegde waarde beter benut. Dit kan bijvoorbeeld door bewoner-professionals te betalen die helpen bij het versnellen van het proces en zorgen voor betere kwaliteit van plannen. Zij werken vervolgens samen met een grotere groep vrijwilligers.

### **Duidelijk beleid nodig voor financiering**

Om te zorgen dat bewonersinitiatieven met een hoge ambitie echt bij kunnen dragen aan de warmtetransitie is het cruciaal dat hun projecten financierbaar worden. Hoewel bewonersinitiatieven een cruciale rol in de transitie spelen, hebben ze niet de

financiële slagkracht van commerciële ontwikkelaars. Ze hebben zelf geen vermogen, en banken zien het als een risicovol product. Hiervoor moet in samenwerking met de rijksoverheid een structurele oplossing komen om bewonersinitiatieven een gelijkwaardige positie te geven.

### **Goede borging positie bewoners in besluitvormingsproces essentieel voor draagvlak**

Bewonersinitiatieven zijn meestal positief over warmtenetten nadat ze verschillende warmtetechnieken onderzocht hebben. Een belangrijk criterium is daarbij wel dat zij als afnemers een bepaalde vorm van zeggenschap houden over het warmtenet met betrekking tot tarieven, duurzaamheid en service. In de concept-Warmtewet 2.0 ligt de keuze voor een warmtebedrijf, dat verantwoordelijk wordt voor de hele warmteketen in een bij voorkeur groot kavel, vóór het wijkuitvoeringsplan. Dit zet bewonersinitiatieven die hun eigen warmteoplossing willen ontwikkelen mogelijk buitenspel. Terwijl op dit moment nog met bewoners overlegd hoort te worden hoe de wijk aardgasvrij gemaakt kan worden. Serieus genomen worden en procedurele rechtvaardigheid dragen voor veel bewoners sterk bij aan een constructieve houding. Maar als de keuze voor een warmtebedrijf al is gemaakt, is het logisch dat bewoners in de weerstand schieten.

### **Warmteprojecten met bewoners aan het roer blijven haalbaar**

De warmtetransitie staat nog in de kinderschoenen, en er zijn nog weinig projecten in de uitvoeringsfase. Maar de voorbeelden waar het een initiatief al lukte om over te gaan tot uitvoering, tonen aan dat de energie van bewoners daadwerkelijk kan leiden tot aardgasvrije woningen. Bewoners die een warmteproject ontwikkelen en hun buurtgenoten meekrijgen, blijkt een haalbaar concept.



# 1. Inleiding

Bewonersparticipatie in de warmtetransitie gaat verder dan inspraak organiseren. Er is een totaal nieuw speelveld met nieuwe verhoudingen en nieuwe vormen van samenwerking tussen bewoners, gemeenten en andere stakeholders. Bewoners moeten uiteindelijk zelf maatregelen nemen achter de voordeur, of minstens die deur opendoen. De kans dat bewoners meedoen wordt groter als ze eerder in het proces voldoende serieus zijn genomen. Als er wijkuitvoeringsplannen worden gemaakt die aansluiten bij hun wensen en ideeën. Bewonersparticipatie is een fundamenteel onderdeel van de warmtetransitie: van de eerste schets tot en met de aansluiting in hun woning.

Een aanpak waarbij een bewonersinitiatief en gemeente als volwaardig partner aan de tekentafel zitten kan eerder rekenen op draagvlak onder een brede groep bewoners. Dat betekent niet dat alle details samen uitgewerkt worden, maar dat er een heldere rolverdeling is waarin beide partijen - vaak aangevuld met meer stakeholders - eigen verantwoordelijkheden hebben.

Bewonersinitiatieven zaten in 2020 bepaald niet stil. Zelfs in coronatijd gingen meetings en infoavonden door, voornamelijk via het beeldscherm. Wel is de warmtetransitie een veranderproces in denken en doen, waar mensen elkaar bij nodig hebben. Dat is zonder fysiek contact veel moeilijker. Vooral initiatieven in de opstartfase hebben het lastig. Samen ideeën concretiseren gaat beter aan de keukentafels. En een grotere groep burens informeren werkt beter in een zaaltje.

Dit rapport gaat over lessen uit trajecten waar bewonersinitiatieven een rol spelen bij het ontwikkelen van een aanpak om een buurt of wijk aardgasvrij te maken. Deze lessen zijn ingedeeld in vijf fasen. Eerst gaan we in op bewonersparticipatie bij de Transitievisie Warmte. Vervolgens bespreken we vier fasen van een wijkuitvoeringsplan: de oriëntatiefase, de ontwikkelfase, de uitvoeringsfase en de gebruiksfase. Het zwaartepunt van de lessen in dit rapport ligt bij de Transitievisie Warmte tot en met de ontwikkelfase, om de praktische reden dat hierover al veel meer bekend is. De warmtetransitie is nog jong, en er zijn nog weinig buurten en wijken waar is overgegaan tot uitvoering.

## De Participatiecoalitie

De lessen die in dit rapport gedeeld worden, zijn in 2020 opgedaan door de Participatiecoalitie. Deze samenwerking van Energie Samen, LSA bewoners, Buurkracht, HIER en de Natuur en Milieufederaties begeleidt inmiddels 196 bewonersinitiatieven op weg naar een goede samenwerking met hun gemeente. In 61 gevallen formaliseerden bewoners en gemeente hun samenwerking en maakten afspraken over de rolverdeling in het vervolgtraject. We verwachten dat het grootste deel van de overige initiatieven in 2021 afspraken op papier zet. Ook starten iedere maand nog nieuwe begeleidingstrajecten.

Naast het begeleiden van wijken, organiseerde de Participatiecoalitie in 2020 diverse kennisactiviteiten. Er waren interactieve sessies voor bewonersinitiatieven en hun partners over onderwerpen als stakeholder management, financiering van een wijkwarmtebedrijf, de warmtewet 2.0 en het gebruik van open data. Op het digitale evenement HIER opgewekt praatten ruim 600 deelnemers elkaar bij over de laatste ontwikkelingen in de bottom up beweging en hoe die zich verhoudt tot het grote plaatje. Ook werd er met het Kennis- en Leerprogramma van het Programma Aardgasvrije Wijken samengewerkt in een reeks webinars en verdiepende kennissessies. Daar werden successen voor een goede samenwerking tussen bewoners en gemeente besproken, maar ook knelpunten opgehaald. In hoofdstuk 7 van dit rapport worden deze en meer activiteiten kort toegelicht.



## 2. Transitievisie Warmte

In het klimaatakkoord staat dat gemeenten de regierol hebben wanneer Nederland wijk voor wijk van het gas af gaat. Hierbij hoort dat ze uiterlijk eind 2021 een Transitievisie Warmte vaststellen. Daarin wordt aangegeven in welke wijken de gemeente van plan is voor 2030 te beginnen, en welke aardgasalternatieven daar kansrijk lijken. Het is belangrijk dat het onderdeel bewonersparticipatie in de Transitievisie Warmte ook veel aandacht krijgt. Want alleen de technische, financiële en economische kant van de transitie is maar een deel van het verhaal. Dit gebeurt nog niet in elke gemeente en dat is een zorgelijke ontwikkeling.

### **Les 1: Bewoners bepalen het succes van de warmtetransitie**

*Het is cruciaal dat de Transitievisie Warmte een strategie bewonersparticipatie bevat*

#### **Baas in eigen huis**

Betrokkenheid van bewoners is de belangrijkste voorwaarde om een succes van de warmtetransitie te maken. Gemeenten doen er daarom goed aan om bewoners vanaf het begin te betrekken bij het opstellen van een wijkuitvoeringsplan. Bewoners zijn dus niet langer alleen maar inspreker of meedenker. Ze zijn baas in eigen huis en daarom volwaardig partner van overheid en marktpartijen. Dat moet erkend worden in het lokale beleid.

#### **Bewonersbetrokkenheid**

De kans dat bewoners enthousiast worden en meedoen met een duurzaam wijkproject wordt aanmerkelijk groter als ze op de juiste manier betrokken worden. Wat die manier is verschilt per wijk maar ook per bewoner. Het is daarom goed als in een vroeg stadium het gesprek tussen bewoners en gemeente vooral over het proces gaat. De vraag daarbij is hoe je de relatie voor je ziet – als gemeente én als bewoner.

Om zoveel mogelijk draagvlak te creëren is een heldere visie op bewonerscommunicatie en bewonersparticipatie nodig. In de warmtetransitie gaat het om relaties ontwikkelen waarin bewoners niet alleen als woonconsument gezien worden. Daar

wordt nu veel nadruk op gelegd door zowel overheden als marktpartijen, terwijl die rol de bewoners passief houdt. Zij ervaren zelf geen probleem of behoefte om iets te veranderen en krijgen dan een aanbieding waar ze zelf niet om gevraagd hebben. In deze aanbieder-afnemer relatie gaat de verleidende wortel niet voldoende verleiden. Ook dwang gaat de transitie niet versnellen, dat is zeker. Bewoners zullen zich daar massaal tegen verzetten omdat zij zich niet serieus genomen voelen.

Bewonerscommunicatie en -participatie kan daarom beter worden gericht op interactie en participatie vergroten waardoor het wél een gedeeld probleem wordt voor de bewoners, en zij ook een bijdrage willen leveren aan de oplossing ervan. De ingangen ervoor zijn aanwezig. Want bewoners zijn niet alleen woonconsument maar hebben ook een rol als investeerder in verduurzaming van hun woning, als wijkbewoner, als lid van een buurtgemeenschap of -vereniging, als ouder of grootouder die zorg heeft voor de langere termijn, en in als kiezer die het belangrijk vindt dat belastinggelden aan maatschappelijke doelen worden besteed.

*Lees verder op pagina 8.*

Vervolg les 1.

## Continuïteit

Gemeenten kunnen ervoor kiezen om de volgorde van de verduurzaming van wijken af te laten hangen van de aanwezigheid van bewonersinitiatieven. Draagvlak creëren en behouden is namelijk een grote uitdaging. Gedrevenheid vanuit actieve bewoners helpt enorm. Momentum en continuïteit zijn belangrijk; energie die er is kan zomaar wegzakken.

Sommigen gemeenten benoemen in hun Transitievisie Warmte expliciet welke bewonersinitiatieven ze de komende jaren willen ondersteunen. Deze verankering in de lokale visie helpt bewonersinitiatieven. Ook noemen sommige gemeenten bewonersinitiatief in het algemeen als criterium voor prioritering of als speler in de warmteketen. Erkenning – oftewel morele ruimte – is namelijk een belangrijke voorwaarde voor een constructieve samenwerking.

## Les 2: Heldere kaders helpen

### *Duidelijk speelveld en rollen benoemen*

#### Mogelijkheden en beperkingen

Het helpt als gemeente en bewoners duidelijk afspreken wat de kaders zijn binnen hun samenwerking. Dit is voor elk initiatief anders maar voor iedereen geldt dat dit in een vroeg stadium nodig is. Het speelveld is dan voor elke partij duidelijk. De mogelijkheden en beperkingen zijn bekend. Hiermee baken je grenzen af en voorkom je verkeerde verwachtingen. Daarbij is het ook belangrijk om ruimte te bieden voor de groei van initiatieven en af te spreken hoe de kaders dan mee-evolueren.

#### Ondersteunen

Een warmteproject vaart wel bij een sterk en bekwaam bewonerscollectief want daar zit veel lokale kennis en netwerk. Bewonersinitiatieven vergroten draagvlak in de wijk, dragen bij aan betere oplossingen, vergroten de praktische uitvoerbaarheid

van een project, versterken democratische besluitvorming over de warmteoplossing en maken een aanpak kostenefficiënt.

Gemeenten hebben er daarom groot belang bij om bewonersinitiatieven te ondersteunen zodat ze groeien en professionaliseren. Daarbij hoort helder beleid met een duidelijke positie voor bewonersinitiatieven. Initiatieven ontstaan en groeien sneller wanneer duidelijk is op welke politieke, financiële en bestuurlijke ruimte ze kunnen rekenen.

Verder kan de gemeente de bewoners tijd en frustratie besparen door alle gemeentelijke afdelingen die met het project te maken krijgen alvast te betrekken. Een aparte ambtenaar of externe begeleider inzetten is erg effectief. In de Transitievisie Warmte kan opgenomen worden hoe de ondersteuning er precies uitziet.

## Voorbeelden

### Community of Practice

In Zwolle is een Community of Practice opgestart onder leiding van Energie Samen | Buurtwarmte en DRIFT. In deze groep leren gemeenteambtenaren en bewonersinitiatieven samen over samenwerking binnen de lokale energietransitie. Het is een open en lerende community waarbij elk lid even belangrijk is. De samenwerking heeft al voor aanpassingen op de warmteketen en de gemeentelijke Transitievisie Warmte gezorgd.

### Bewoners benoemen

De gemeente Amsterdam noemt in de Transitievisie Warmte expliciet dat die visie slechts een vertrekpunt is. Bewoners zijn uiteindelijk een belangrijke stakeholder om tot een breed gedragen oplossing te komen. Amsterdam inventariseerde voor de transitievisie welke aardgasvrije initiatieven er al zijn. Deze worden ondersteund met subsidie en denkkracht vanuit de gemeente.



## Aanbevelingen

Maak in de Transitievisie Warmte heel duidelijk dat bewoners de rol van een volwaardige partner vervullen. Zij zijn niet langer uitsluitend ‘inspreker’ of ‘meedenker’ maar mede-eigenaar van de warmtetransitie. Ook kunnen bewoners warmte ontwikkelen en in eigendom nemen. Lokaal eigendom kan als kader opgenomen worden, dit kan ook met behulp van Europese definities als Warmteschap (zie hoofdstuk 4). Bewoners bepalen uiteindelijk of een wijkuitvoeringsplan een succes wordt. Zoek uit op welke manier de verschillende bewoners betrokken willen worden zodat ze daadwerkelijk meedoen. Het rapport ‘De middengroepen betrekken’ (zie hoofdstuk 8) gaat hier nader op in.

Verbreed het perspectief op bewoners tot het hele spectrum aan rollen. Vertel een coherent verhaal zodat bewoners vanuit deze rollen constructief bij kunnen dragen aan een goed gesprek over hun wensen, welke maatregelen nodig zijn in een wijk, en hoe bewoners daarover samen een beslissing kunnen nemen. Houd daarbij drie participatiedoelen voor ogen: draagvlak voor de transitie vergroten, oplossingen verbeteren voor bewoners en de wijk als geheel, en zeggenschap respecteren van bewoners over hun eigen leefruimte achter de voordeur en in de buurt.

Laat de volgorde van wijken ook afhangen van de aanwezigheid van georganiseerde en actieve bewoners. Beweeg mee met de ontwikkelingen in de buurt. Een nieuw initiatief past misschien niet in het oorspronkelijke plan maar alle goede energie is goud waard. Grijp die kans en ondersteun het waar mogelijk. Dat geldt ook voor actieve bewoners uit een wijk die nog niet aan de beurt is voor verduurzaming. Als ze uit zichzelf aankloppen is dat een kans om alvast een goede relatie op te bouwen.

Neem in de Transitievisie Warmte op hoe bewonersinitiatieven financieel ondersteund worden door de gemeente. Dit stelt ze beter in staat om zich te organiseren, en dat komt de warmtetransitie ten goede.

Werk als gemeente met verschillende afdelingen samen. In de Transitievisie Warmte worden de contouren geschetst voor werkzaamheden op verschillende terreinen. Het is logisch en efficiënt om daar alvast relevante afdelingen bij te betrekken.



### ‘Zonder bewoners geen project’

‘De erkenning dat bewoners baas in eigen huis zijn is cruciaal voor de lokale energietransitie’, vindt Sible Schöne van klimaatstichting HIER. Hij merkt dat nog te weinig gemeenten inzien dat bewonersparticipatie meer is dan een klankbordgroep. ‘Een warmteproject is iets anders dan een speeltuin of weg in de buurt. Als gemeente moet je de bewoners dus niet afschepen met alleen inspraak. Ze zijn een van de belangrijkste betrokken partijen’. Volgens Sible heeft het voor gemeenten grote voordelen om samen te werken met goed georganiseerde bewonersinitiatieven. Zo zijn zij de beste partij om draagvlak in de buurt te verkrijgen. Daarnaast is de inzet van vrijwilligers met veel kennis over hun eigen omgeving kosteneffectief. Sible: ‘De positie van bewoners is vergelijkbaar met die van een woningcorporatie. Zij zijn ook eigenaren van een deel van de woningen en zonder hun medewerking is er geen project.’



Klimaatstichting HIER streeft naar een klimaatneutraal Nederland. HIER werkt samen met gemeenten, energieleveranciers, netwerkbedrijven, bedrijven en andere maatschappelijke organisaties die deze missie delen. HIER is initiatiefnemer van onder andere HIER opgewekt, SlimmeBuur, de CO<sub>2</sub>-Prestatieladder en de Climate Comedy Night. Hiermee brengt de organisatie mensen in beweging om iets te doen aan het klimaatprobleem: thuis, in de buurt en op het werk.



## 3. De oriëntatiefase

In deze fase gaan bewoners en gemeente de mogelijkheden onderzoeken om een wijk van het gas af te halen of zich daarop voor te bereiden. De belangrijkste vragen zijn hierbij: Hoe kom je tot een goed plan waar uiteindelijk alle bewoners warm voor draaien? Wie vervult welke rol als het project ontwikkeld en uitgevoerd gaat worden? Het is cruciaal om bewoners in deze fase goed en langdurig te betrekken en informeren. Bewonersinitiatieven spelen hierbij vaak een essentiële rol.

### **Les 3: Bewonersinitiatief heeft duidelijke positie nodig**

*Bewoners zijn van onschatbare waarde maar missen zekerheid over hun rol*

#### **Unieke kwaliteiten onbenut**

Er is een nieuw speelveld aan het ontstaan waarbij bewonersinitiatieven een steeds belangrijkere partner worden van de overheid en marktpartijen. Gemeenten zijn over het algemeen nog niet gewend aan deze situatie en houden vaak vast aan traditioneel marktdenken. Hierdoor schakelen ze liever een adviesbureau in zonder lokaal netwerk dan een goed ingevoerd buurtinitiatief. Ook marktpartijen weten vaak nog niet goed hoe ze met bewoners moeten samenwerken.

#### **Vertrouwen van burens**

Bewonersinitiatieven genieten doorgaans veel vertrouwen van hun burens. Ze hebben geen winstoogmerk en handelen in het belang hun eigen gemeenschap. Dit zorgt ervoor dat ze beter dan commerciële partijen en gemeenten in staat zijn om de buurt te betrekken bij projecten. Zeker in de oriëntatiefase kunnen bewonersinitiatieven aan vrijwel ieder project veel toevoegen. Ze blijken goed te zijn in randvoorwaarden formuleren waarbinnen de transitie acceptabel is, en tot een gedeelde

conclusie komen over welke van de oplossingsrichtingen het beste in die randvoorwaarden passen. Daarmee spelen ze een belangrijke rol bij het achterhalen welke aanpak in hun buurt op draagvlak kan rekenen. Andersom kan een initiatief ook bewoners laten afhaken wanneer er geen vertrouwen meer is.

#### **Gelijkwaardigheid**

Er is nog geen sprake van een eerlijk speelveld. Hoewel de warmtetransitie plaatsvindt in de huizen van bewoners staan ze vaak vanaf dag één op achterstand. Bewoners hebben beperkte toegang tot kennis, invloed, en financiële middelen. Ze werken in hun vrije tijd aan het project, terwijl veel van hen in hun dagelijks leven ook betaalde professionals zijn of zijn geweest. Gemeenten en marktpartijen doen dit in werktijd vanuit een organisatie die hen betaalt. Inzetten op een gelijkwaardige relatie geeft bewoners een betere positie, waardoor hun toegevoegde waarde beter benut wordt. Om een project van de grond te krijgen moet echt worden samengewerkt. Daarvoor is het belangrijk dat bewoners als volwaardig partner aan tafel zitten.

## Voorbeeld

### Gedeelde samenwerkingskaders in BoTu

In de Rotterdamse wijk Bospolder-Tussendijken (BoTu) werken bewonersinitiatieven, gemeente Rotterdam, Eneco en Havensteder aan kaders en afspraken over hoe zij willen samenwerken in het verduurzamen van hun wijk. Een neutrale facilitator begeleidt dit proces van enkele bijeenkomsten waarin aandacht wordt gegeven aan gedeelde waarde en daarbij horende indicatoren. In een samenwerkingsovereenkomst worden afspraken vastgelegd over hoe de kaders gemonitord gaan worden.

### Aanbevelingen



Het is een luxe voor gemeenten als er al een gemotiveerde groep bewoners in de wijk is om mee samen te werken. Versterk de positie van de bewonersgroep zodat die kan groeien en professionaliseren. Besef dat van bewoners heel veel gevraagd wordt in de warmtetransitie, en daar hoort wat tegenover te staan.



Soms lijkt samenwerken aan een grote opgave nog een stap te ver. Bijvoorbeeld wanneer de gemeente en het bewonersinitiatief elkaar nog niet goed kennen. Ga dan eerst 'oefenen' en begin met iets kleins. Stap voor stap kan een bewonersinitiatief professionaliseren. Vertrouwen over en weer is belangrijk, een bewonersinitiatief kan een project uiteindelijk maken of breken.



### 'Achter je bureau kom je niet tot afspraken, ga het gesprek aan'

'Bewoners en gemeenten doen er goed aan om te oefenen in samenwerken, oefenen in vertrouwen', adviseert Annerike Hekman van het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners (LSA). Mensen komen enkel in echt contact tot afspraken. Om in contact te komen moet je ergens beginnen. 'Door klein te beginnen kan je oefenen in samenwerking. Hierdoor leer je elkaar kennen en zie je waartoe de ander in staat is. Dit kan een geweldige basis zijn voor een hechte en langdurige samenwerking aan een warmteproject.' Annerike volgt in Woerden hoe wijkplatform Molenvliet en Duurzaam Woerden geza-

menlijk met bewoners een verwaarloosd plein gaan opknappen. 'Het opknappen van een pleintje blijkt uiteindelijk een gigantische operatie te zijn', vertelt ze. 'Want zo'n plein valt bijvoorbeeld niet onder één gemeentelijke afdeling. De afbladderende brug, bestrating, vergroening, fietspad, terrasje; voor elke klus moeten ze weer ergens anders zijn. Maar juist dat is een hele goede oefening in het nadenken over wat er komt kijken bij een brede wijkaanpak en het koppelen van kansen', stelt ze vast. 'En hoe mooi als bewoners straks denken hey wat ik zeg heeft effect in het gemeentehuis want ik zie nu een boom en de brug is opgeknapt. En hoe mooi als de gemeente straks denkt hey wij kunnen bouwen op denkkraft en daadkracht van bewoners'. Ze benadrukt dat de gemeente niet alleen moeten focussen op de inhoud; techniek en financiën. Maar ook op het proces: de samenwerking met bewoners. 'Het mooie van de focus op het proces is dat daar nu al mee begonnen kan worden, terwijl over inhoud nog veel onduidelijk is. Hoe spannend het ook is (en ingewikkeld door de druk op resultaat van hogerop), ga als gemeente het gesprek aan met bewoners want zij zijn het die hun wijk maken en die verandering teweegbrengen.'



Het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners (LSA) is een vereniging van actieve bewonersgroepen door het hele land die zich inzetten voor hun buurt. LSA is een belangrijke partner in de Participatiecoalitie. Ze ondersteunen bewonersgroepen die bijvoorbeeld buurthuizen, lokale fondsen, wijkbedrijven of onmisbare ontmoetingsplekken runnen. Ze werken aan een eerlijke en sociale energietransitie. Sommige bewonersinitiatieven groeien uit tot BewonersBedrijf of WijkBV en creëren mét en vóór buurtbewoners sociale werkplekken in het hart van de gemeenschap.



## Les 4: Inspraak is niet voldoende om bewoners mee te krijgen

### *Bewoners willen meedenken -doen en -beslissen*

#### Actieve rol

In iedere wijk, buurt of dorp wil een deel van de bewoners actief betrokken worden of zelfs het voortouw nemen bij de plannen voor duurzame warmte. Ook als ze nog niet verenigd zijn, willen ze wel degelijk willen meedenken en beslissen. En uiteindelijk zullen alle bewoners iets moeten doen. Al is het maar de voordeur opendoen en een nieuw energiecontract afsluiten. Het gaat dan echt om samenwerken en dat is meer dan een klankbordgroep organiseren waarin vooral de vertrouwde buurtcontacten van de gemeente zitten.

#### Koplopers mobiliseren middengroepen

Het is belangrijk dat alle bewoners die dat willen mee kunnen denken. Bij projecten waar bewonersinitiatieven in de lead zijn, wordt vaak veel energie gestoken in de buurt betrekken door persoonlijk contact en mond-tot-mondreclame. Dit levert belangrijke input op van minder actieve bewoners.

#### Verskillende motieven

Bewonersinitiatieven gaan aan de slag met aardgasvrij om verschillende redenen. Sommigen starten omdat ze zelf het plan voor hun eigen omgeving willen schrijven 'als het dan toch gaat gebeuren'. Ze willen zelf een goed plan maken dat klopt voor hun eigen woningen. Dit gaat vaak, maar niet altijd, gepaard met de wens om zelf eigenaar te worden van een collectieve warmte-oplossing. Heel vaak is een belangrijk motief om de warmtetransitie betaalbaar te maken. Bewoners zijn er niet gerust op als dat de betaalbaarheid goed wordt geborgd als gemeenten monopolies verstrekken aan marktpartijen met een winst oogmerk. Andere initiatieven werken meer vanuit een intrinsieke motivatie om te verduurzamen. Weer andere initiatieven houden zich vooral bezig met zeggenschap organiseren wanneer de gemeente een project in de wijk start.

## Voorbeelden

### Meedenkers en -doeners vinden

Wanneer gemeenten aan de slag willen maar niet weten bij welke bewoners ze moeten beginnen kan Buurkracht helpen. Met behulp van een campagne wordt duidelijk wie in een buurt mee wil denken en doen. Hier wordt vervolgens een buurtteam mee gevormd dat de andere bewoners betreft en de plannen maakt en opschrijft. Buurkracht is een maatschappelijk initiatief die mensen in buurten met elkaar verbindt ondersteunt bij het verbeteren van de buurt.

### Bewoners verenigen zich voor zeggenschap

Er ontstaan op verschillende plekken bewonersinitiatieven als reactie op een aanpak met een sturende rol van de gemeente. Bijvoorbeeld in de wijken Schothorst (Amersfoort), Tweekelerveld (Enschede) en Overvecht (Utrecht) verenigden bewoners zich om hun belangen te behartigen, positie te versterken, en meer zeggenschap te krijgen. Deze initiatieven zijn geen 'tegen-clubjes', maar houden zich allen ook bezig met 'hoe dan wel?'.

## Aanbeveling



Plannen maken óver in plaats van mét bewoners valt meestal niet in goede aarde. Onderschat niet hoe belangrijk bewoners het vinden om serieus genomen te worden. Een warmteproject gaat immers over hun huis en portemonnee. Bied bewoners ruimte om mee te doen op een manier die bij hen past, zowel qua intensiteit als methode. Een actieve kerngroep die de kar trekt en een wat grotere groep die input levert gaan goed samen. Een digitaal bewonerspanel kan een prima aanvulling zijn op een bewonersavond.

”



## ‘Laatste zetje komt van burenen’

‘Ook al lijkt het er in eerste instantie op dat er geen organisatie of initiatief in de buurt is, dat betekent niet dat het er niet is’, zegt Djoera Eerland. Hij werkt bij stichting Buurkracht. Een maatschappelijk initiatief dat buurttalent opspoorst en activeert door campagnes. Hierbij hoort ondersteuning met stappenplannen, buurtbegeleiders, tooling en communicatiemiddelen. ‘Door de ontkerkelijking, ontzuiling en een terugtrekkende overheid is er in sommige buurten tegenwoordig minder zichtbare sociale cohesie’, vertelt hij. ‘Maar de behoefte van mensen en de bereidheid van burenen om iets samen te doen is nooit weggeweest. Overal is gemeenschapszin: buurkracht. En of je het nu noaberschap of mienskip noemt, als je goed zoekt zijn er in elke wijk genoeg mensen te vinden die relevante skills hebben om een project te trekken of te promoten.’ Djoera is ervan overtuigd dat hier de sleutel tot een succesvol ligt. ‘Bij twijfelende bewoners geven de actieve burenen vaak dat laatste zetje om mee te doen, daar kan geen overheids campagne tegenop’.

**buur  
kracht.**

*Buurkracht* is onderdeel van de Participatiecoalitie en is gespecialiseerd in het activeren van buurtbewoners met als doel een sociale en duurzame wijk. Gemeenten, provincie en andere organisaties schakelen Buurkracht in om op straat-, -buurt en wijkniveau enthousiaste bewoners te zoeken en helpen een sterkere en groenere buurt te creëren. De stichting zet hiervoor effectieve, op maat gemaakte methodes in zoals (online) EnergyParty's, groenaanpakken en de wijkaanpak Energie. In vijf jaar heeft Buurkracht meer dan vierhonderd buurten in Nederland geholpen. Buurkracht heeft inmiddels een uitgebreid netwerk van burgers, energiecoöperaties en kennispartners.

”

## Les 5: Transparantie voorkomt frustratie

### *Bewoners willen duidelijkheid*

#### **Geen verrassingen**

Wat is de inbreng van bewoners eigenlijk waard? Welke status krijgen hun plannen, de resultaten van een enquête etc. Verrassingen en onduidelijkheid zorgen voor frustratie. Het is niet handig als een bewonersinitiatief financiering krijgt voor een haalbaarheidsonderzoek, maar niet duidelijk is waarom er uiteindelijk niets mee gedaan wordt. Of dat bewoners gezamenlijk werken aan een integraal plan voor hun buurt, maar achteraf te horen krijgen dat daar geen ondersteuning voor geboden gaat worden omdat ze het te breed opgepakt hebben. Hierbij hoort ook dat het belangrijk is om als bewoners en gemeente dezelfde taal te gaan spreken. Wat versta je onder participatie? Welke rollen zijn er voor bewoners? En over welke stap of fase in het totaalplaatje heb je het dan? Voor helderheid bij alle betrokken partijen is het belangrijk om hier op tijd over na te denken.

#### **Tijdsdruk**

Gemeenten zijn vaak blij met bewonersinitiatieven omdat ze de meerwaarde van bewoners die mee willen doen, inzien. Aan de andere kant ervaren ze tijdsdruk omdat ze een opgave hebben gekregen van de Rijksoverheid. Daarnaast is er de opgave om oplossingen te vinden tegen de laagste maatschappelijke kosten. Gemeenten zijn vaak nog zoekende naar hoe ze hun regierol zo in kunnen vullen dat initiatieven de ruimte krijgen, maar er ook tempo gemaakt wordt en kosten bespaard worden. Voor bewoners is het dan cruciaal om te weten waar ze aan toe zijn, en voor gemeenten om te weten hoe je de energie die in bewoners aanwezig is, laat doorgroeien tot een stevige wijkorganisatie.

## Voorbeeld

### Buurtplan verliest momentum

In de Groningse wijk Paddepoel raakte het project momentum kwijt nadat hun plan opgeschaald werd naar drie grote wijken. De bewoners hadden lange tijd veel energie in het buurtwarmteproject gestoken en veel huiseigenaren getekend voor een vervolg. De gemeente wilde doorontwikkelen om de kosten te beperken, maar bewoners voelden zich onvoldoende betrokken bij deze beslissing.

Het is nu de vraag of ze weer zo enthousiast worden over het nieuwe plan waaraan wordt gewerkt omdat het niet meer als hun eigen voelt. Terwijl het plan wordt aangepast, wordt er ook gewerkt aan een democratische organisatiestructuur in de wijk zodat het nieuwe plan door de wijk gedragen kan worden.

## Aanbeveling



Wees als gemeente transparant, maar ga vooral ook samen met bewoners op zoek naar hoe je de regie in een wijk kunt voeren. Een proces waar bewoners zich in kunnen vinden leidt eerder naar een aanpak met draagvlak. Vertrouwen komt te voet en gaat te paard. Blijf daarom, als bewoners én gemeente, continu scherp op de transparantie in de samenwerking. Duik ook niet te vroeg de inhoud in. Zorg eerst dat je als gemeente en bewoners samen grip krijgt op het proces. Ga dan, in de juiste volgorde, op zoek naar de oplossing en planning.

## Les 6: Verwachtingen en ambities verschillen

### *Gemeente en bewoners moeten ambities op elkaar afstemmen*

#### Bij elkaar komen

De gemeente heeft een visie en bewonersinitiatieven hebben vaak duidelijke uitgangspunten. Daar zitten soms verschillen in. Maar verrassend vaak zijn er ook veel overeenkomsten en dat is een goede basis om het gesprek aan te gaan. Wanneer dit in een vroeg stadium begint is het heel goed mogelijk om bij elkaar te komen. Een succesfactor voor goed samenwerken is regelmatig over zulke zaken in gesprek blijven en elkaar op de hoogte houden van ontwikkelingen.

#### Leren en experimenteren

Bewonersinitiatieven willen vroeg in het proces betrokken zijn en zeggenschap krijgen over keuzes die gemaakt worden in het traject. Wanneer een gemeente een project start en inzet op een oplossing voordat deze met de wijk afgestemd is, doen bewoners vaak liever een stap terug om met leren en experimenteren tot een aanpak te komen die bij hen past.

## Voorbeelden

### Innovatief systeem

Toen de bewoners van Hengstdal in Nijmegen voor het eerst hoorden van de aardgasvrije plannen van hun gemeente kwamen ze meteen in actie. Ze wilden liever zelf met een plan komen dan voor een voldongen feit staan. De bewoners hadden zich dus al goed ingelezen toen de gemeente met het idee kwam om Hengstdal 'all electric' te maken met onder meer individuele warmtepompen, en kwamen met een tegenvoorstel gebaseerd op geothermie. Dat bleek te duur te zijn. De bewoners onderzoeken momenteel samen met de gemeente Nijmegen, woningcorporatie Woonwaarts en Alliander de mogelijkheden voor een innovatief Buurt Energie Systeem. Inmiddels is bekend dat ze proeftuinsubsidie uit het Programma Aardgasvrije Wijken krijgen.

### Gewoon aan de slag

Gemeente Borsele (met één s) is bezig met het maken van beleid voor 2050, energieneutraal, de stappen daarnaar toe en wanneer de bewoners wat wilde doen. De werkgroep BEN2030, dat staat voor dorp Borssele (met dubbel ss) Energie Neutraal 2030, wil gewoon aan de slag. En niet verder kijken dan een jaar. De betrokken bewoners zijn doeners, die wilde het niet hebben over doelstellingen, tussendoelstellingen en maatregelen. Ze wilden gewoon aan de slag met leuke duurzame activiteiten voor hun dorpsgenoten organiseren. Hun eerste doel was om draagvlak te krijgen voor hun acties in het dorp en meer mensen activeren.

*Lees verder op pagina 13.*

## Zoek de overeenkomsten

De Natuur en Milieufederatie Drenthe organiseert Ma-  
kel-en-Schakelsessies voor gemeenten en bewonersinitiatieven  
om ze beter samen te laten werken. Dit gaat nog lang niet overal  
vanzelf, vooral wanneer gemeenten liever de Transitievisie Warm-  
te of Regionale Energiestrategie afwachten. In de sessies

delen gemeenten die al verder zijn hoe ze samenwerken met  
en ondersteuning bieden aan bewoners. Daarbij gaat het over  
de werkwijze en kansen, maar ook problemen worden gedeeld.  
Vervolgens gaan deelnemers in gesprek over belangen en am-  
bities die ze met elkaar gemeen hebben, zodat er direct eerste  
afspraken gemaakt kunnen worden.

## Aanbeveling

! Ga als gemeente en bewonersinitiatief op tijd met elkaar in gesprek over verwachtingen en ambities. Zo krijg je al snel in beeld waar  
samenwerken makkelijker zal gaan, en waar nog extra aandacht heen moet. Houd als gemeente ook oog voor maatwerk en sluit aan  
bij de energie van bewoners.

## Les 7: Ondersteuning voor bewoners is in alle fasen nodig

### *Participatie geen los onderdeel maar rode draad in het proces*

#### Opstarten

Bewonersinitiatieven doen veel op vrijwillige basis maar hebben  
in de oriëntatiefase vaak ook financiële ondersteuning nodig. Dit  
kan stapsgewijs: bij het opstarten helpt het als kosten gedekt  
worden voor bijvoorbeeld een website optuigen of een te zaaltje  
huren. In dit stadium is het goed als een gemeente zich flexibel  
opstelt en ook budgetten beschikbaar heeft voor initiatieven die  
nog geen rechtspersoon zijn.

#### Vervolgtraject

Een volgende stap is budget om een plan van aanpak op te stel-

len. Daarna volgt mogelijk financiering van een haalbaarheidson-  
derzoek of het maken van een buurtenergieplan. Het is belang-  
rijk dat in de oriëntatiefase gaandeweg steeds meer duidelijk  
wordt over de rolverdeling in het vervolgtraject. Onaangename  
verrassingen leiden tot frustratie en komen het enthousiasme  
van bewoners om mee te doen niet ten goede. Continuïteit  
behouden in een project is dan ook cruciaal. Als momentum  
niet goed benut wordt zakt bij bewoners de energie weg uit een  
project. Bewonersinitiatieven en gemeenten moeten hier samen  
scherp op blijven.

## Voorbeelden

### Financiële ondersteuning en enthousiaste vrijwilligers

De Amsterdamse energiecoöperatie KetelhuisWG groeide in een  
paar jaar uit van een idee van enkele initiatiefnemers tot een sterke  
groep die trekker was van een proeftuinsubsidieaanvraag bij het  
Programma Aardgasvrije Wijken. Ze konden snel groeien door een  
combinatie van enthousiaste inzet van vrijwilligers en financiële on-  
dersteuning van de gemeente voor projectleiding en om onderzoe-  
ken te laten doen. Inmiddels is bekend dat ze de proeftuinsubsidie  
hebben gekregen, en kunnen ze verder met hun plan waarvoor al  
veel draagvlak is in de buurt.

### Flexibiliteit gevraagd

Sommige gemeenten hebben wel een regeling beschikbaar om  
kleine eenmalige kosten te vergoeden, maar betalen alleen uit aan  
formele organisaties zoals stichtingen en coöperaties. Juist in deze  
fase helpt het om hier soepel mee om te gaan; het bewonersiniti-  
atief is immers vaak nog aan het verkennen welke juridische vorm  
bij hen past.

### Bureaucratie werkt enthousiasme tegen

Een enthousiast bewonersinitiatief wilde een bijeenkomst in de  
buurt promoten. Ze hadden speciaal lantaarnpaalborden gemaakt  
om reclame te maken. De betreffende gemeente verbood het  
plaatsen van de borden omdat zij een formeel contract hadden  
met een professioneel bordenbedrijf. Dit soort bureaucratie helpt  
niet om een vertrouwensband met de gemeente op te bouwen.

## Aanbeveling

! Vergeet nooit dat de deelname van bewoners bij elke stap op de route essentieel is. Maak kleine budgetten ook beschikbaar voor initiatieven die nog geen rechtspersoon zijn. Is er al een groep bewoners actief in de buurt? Mooi! Kijk als gemeente en bewonersinitiatief samen vooruit hoe je die energie vasthoudt. Besef dat veel actieve bewoners al professioneel zijn en de warmtetransitie complex is. Betaal de bewoners-professionals die helpen in het versnellen van het proces en zorgen voor betere kwaliteit van de plannen.



### 'Geen adviesbureau maar bewoners inschakelen'

'Gemeenten zijn gewend aan marktdenken en zijn snel geneigd een adviesbureau in te schakelen om een buurt warm te krijgen voor duurzame warmte. Dat is niet alleen heel prijzig, maar ook een gemist kans', vindt Jessica Doorn van de Natuur- en Milieufederatie Utrecht (NMU). 'Bewoners zijn namelijk veel beter in staat om anderen bij een project te betrekken. Maar dan moet je ze wel financieel ondersteunen om zichzelf te organiseren, en helpen bij het proces. 'Er is zoveel informatie over de warmtetransitie dat mensen door de bomen het bos niet meer zien', vindt ze. 'Er moet vanuit de overheid behapbare communicatie komen'. Ze legt uit dat samenwerking met bewonersinitiatieven is niet een paar sessies met de 'vaste klanten' uit de buurt. Er moet meer gedaan worden om input van alle bewoners te krijgen en het vervolgens ook in beleid opnemen. Ik zie drie typen gemeenten bij de expeditie om een warmte-initiatief in de buurt van de grond te krijgen', vertelt ze. 'De topdown-aanpak, gemeenten die het gewoon niet weten en gemeenten die op pad gaan, de wijk in. Dat laatste is een goed begin'.



De twaalf provinciale *Natuur- en Milieufederaties* werken samen met organisaties, het bedrijfsleven, overheden en duizenden betrokken mensen uit aangesloten organisaties om Nederland mooier en duurzamer te maken. Als onderdeel van de Participatiecoalitie ondersteunen ze bewonersinitiatieven die in hun eigen omgeving aan de slag willen. Natuur- en Milieufederatie Utrecht is voorzitter van de Regionale Energie Alliantie, een initiatief om de regionale energietransitie te versnellen.



## Les 8: Bewoners staan niet om nieuwe warmte te springen

### *Onderzoeken en aansluiten op wat wél in de buurt speelt*

#### Integrale wijkaanpak

Zowel sommige gemeenten als bewonersinitiatieven zien de warmtetransitie als een kans om een wijk integraal aan te pakken. Aan de andere kant zijn er ook veel gemeenten die hier in eerste instantie niet voor kiezen. Op zich is dat niet verwonderlijk: een integrale aanpak vraagt om budgetten uit meer hoeken en samenwerken met soms veel verschillende afdelingen binnen

een gemeente. Dat is complex. Aan de andere kant biedt het vooral ook een kans om enthousiasme te creëren. Want hoe je het ook wendt of keert: de meeste mensen zitten niet te wachten op nieuwe warmte. Maar misschien wel op een veiligere buurt, minder wateroverlast, of vergroening.



## Voorbeelden

### Aansluiten op de leefomgeving

Natuur en Milieu Gelderland kiest voor een benadering vanuit de directe leefomgeving van burgers. In een proces met bewoners wordt gewerkt aan een wijkaanpak met aandacht voor sociale functies, biodiversiteit, mobiliteit, energie, en klimaatbestendigheid. Samen met de Vereniging Dorpshuizen en Kleine Kernen Gelderland wordt aangesloten op dorpsontwikkelpunten. Natuur en Milieu Gelderland brengt in kaart waar de energie zit en zorgt ervoor dat de juiste contacten worden gelegd. Ze begeleiden de initiatieven op energie en verduurzaming. Zowel op grootschalige opwek als met het verduurzamen van woningen. De focus ligt in dit opzicht niet op 'van het gas af', maar op aardgasvrij-ready maken.

### Sociale aanpak

De energietransitie kan ook als hefboom dienen voor een sociale transformatie van de wijk. In het programma SchakelWijken ondersteunt LSA enkele groepen die actief zijn in complexe stadswijken. Dat gebeurt onder meer in het Rotterdamse Bospolder-Tussendij-

ken. Hier maken de bewoners zoveel mogelijk koppelingen tussen energietransitie en bijvoorbeeld opleiding en werkgelegenheid. Zo is het initiatief WijkEnergie Werkt ontstaan waar buurtbewoners via kleine isolatieklusjes bij hun burens uit kunnen groeien tot installateur van zonnepanelen. Bij het Zelfregiehuus worden bewoners opgeleid tot energiecoach zodat ze zelf handen kunnen geven aan de energietransitie.

### Niet verantwoordelijk voor aardgasvrij

Natuur en Milieu Overijssel werkt in verschillende dorpen waar de dorpsraad graag meewerkt. Ze willen bijvoorbeeld een groep vrijwilligers starten die 1-op-1 advies kunnen geven, ophalen wat er speelt in de samenleving, aanspreekpunt zijn voor reacties en verspreiden van informatie van de gemeente. Maar ze zeggen ook heel duidelijk dat zij niet degene zijn die de doelstelling aardgasvrij neerlegt, en dat de gemeente uiteindelijk de keuzes maakt. Anders gaat het ten koste van het imago van het initiatief en de andere acties waarvoor ze leden zoeken.

## Aanbeveling

Sta open voor een aanpak die meerdere wijkthema's aangrijpt zoals veiligheid, armoede, hittestress en sociale cohesie. Dit is complex, maar soms is het de beste manier om te zorgen dat mensen mee willen doen. Onderzoek in de buurt waar behoefte aan is. Betrek andere gemeentelijke afdelingen en zoek naar koppelkansen.

## Les 9: Feitelijke informatie gewenst

*Een duidelijk overheidsstandpunt en goede communicatie helpen de zaak*

### Discussies

Er is veel verwarring over de duurzaamheid en de beschikbaarheid van de verschillende technieken. Denk aan de discussies over houtige biomassa en restwarmte, de beschikbaarheid van groen gas en waterstof en de opbrengst van hybride warmtepompen in oudere woningen. Het zou gemeenten en bewonersinitiatieven helpen als de overheid in deze zaken een duidelijk standpunt inneemt en hierover communiceert.



## 4. De ontwikkelfase

In deze fase wordt het project ontwikkeld. De gekozen oplossing wordt verder uitgewerkt en de financiering moet rondkomen. Er zijn in Nederland al verschillende koploper-bewonersinitiatieven in de ontwikkelfase van hun project. Wel is duidelijk dat het met de huidige randvoorwaarden erg lastig is om tot een goede businesscase te komen. Zelfs met een proeftuinsubsidie is het bijna onmogelijk om een woonlastenneutraal aanbod aan bewoners te doen. Het is tot nu toe nog maar in enkele gevallen gelukt. Zowel bij projecten met bewoners als gemeente in de lead.

### Geen maatschappelijke financiering

De ontwikkelfase is intensief. Veel partijen onderschatten de hoeveelheid tijd, werk en geld die in een warmteproject gaat zitten. Het Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) subsidieert het maken van plannen, maar er zijn nog geen structurele (maatschappelijke) financieringsmogelijkheden die bewonersinitiatieven aan kunnen spreken voor de ontwikkel- en bouwfase van alternatieve warmte.

### Complexe projecten

De complexiteit van een warmteproject moet niet onderschat worden. De overstap is overal net anders, per wijk, binnen wijken en per woning. Overal spelen andere stakeholders, krachten en machten. Een bewonersinitiatief kan een belangrijke rol spelen in de hele buurt betrekken. Maar er moet ook duidelijkheid komen over de rol die het initiatief én andere bewoners spelen bij de uiteindelijke oplossing. Bijvoorbeeld als het gaat om zeggenschap en eigenaarschap.

## Les 10: Duidelijk beleid nodig om coöperatieve of kleine warmtenetten van de grond te krijgen

*Warmtenet wordt financieel als risicovol product gezien*

### Niet gewend

Het is moeilijk voor bewonersinitiatieven om een warmtenet gefinancierd te krijgen. Ze hebben zelf geen vermogen, en banken zien het als een risicovol product. Dit komt deels omdat we er in Nederland nog niet aan gewend zijn. In Denemarken hebben banken bijvoorbeeld zoveel ervaring op dit gebied dat zij er veel makkelijkere vertrouwen in stellen en tot financiering over gaan. Coöperatief beheerde warmtenetten zijn daar al jaren eerder regel dan uitzondering.

### Creative oplossingen

Wel wordt momenteel gewerkt aan creatieve oplossingen voor maatschappelijke financiering. De overheid zou hier een rol in kunnen spelen. Een bewonersinitiatief kan zelf de ontwikkelkosten (10-15% van de totale investering) niet opbrengen. Nu biedt subsidie vanuit het Programma Aardgasvrij Wijken (PAW) uitkomst, maar deze is maar beperkt beschikbaar.

*Zie hoofdstuk 7 voor meer over deze discussie*

## Aanbeveling



Voor de landelijke overheid: er moet een structurele oplossing komen voor de financiering van coöperatieve of kleine warmtenetten om bewonersinitiatieven een gelijkwaardige positie te geven. Hoewel bewoners een cruciale rol in de warmtetransitie spelen, hebben zij niet de financiële slagkracht van commerciële ontwikkelaars.

## Les 11: De warmtewet moet zeggenschap bewoners borgen

*Bewoners worden pas betrokken als besluiten al zijn genomen*

### Keuze voor een warmtebedrijf

Bewonersinitiatieven zijn meestal positief over warmtenetten nadat ze verschillende warmtetechnieken onderzocht hebben. Een belangrijk criterium is daarbij wel dat zij als afnemers een bepaalde vorm van zeggenschap houden over het warmtenet met betrekking tot tarieven, duurzaamheid en service. In de concept-Warmtewet 2.0 ligt de keuze voor een warmtebedrijf, dat verantwoordelijk wordt voor de hele warmteketen in een bij voorkeur groot kavel, vóór het wijkuitvoeringplan. Terwijl dat het moment is waarop met bewoners overlegd hoort te worden hoe de wijk aardgasvrij gemaakt kan worden. Als de keuze voor een warmtebedrijf al is gemaakt, is het logisch dat bewoners in de

weerstand schieten. Ook zet het mogelijk bewonersinitiatieven buitenspel.

Voor opwek is 50% lokaal eigendom opgenomen in het klimaatkkoord. Dat is voor warmte niet geregeld. Vanuit Europese wetgeving moet de Nederlandse overheid definities voor energie-gemeenschappen opnemen in nationale wetgeving zoals de warmtewet. Energie Samen heeft een werkbare definitie gemaakt voor een warmte- energiegemeenschap: het warmteschap. Met het warmteschap is de eigen positie van bewoners in de warmtemarkt geborgd, zowel het democratische zeggenschap als het financiële eigendom.

## Aanbeveling



Geef zowel bewonersinitiatieven als niet-georganiseerde bewoners een sterkere positie in de Warmtewet 2.0.



### Van bewonersinitiatief naar Warmteschap

Hoewel de overheid sympathiek tegenover bewonersinitiatieven staat is het blijkbaar lastig ze een plek te geven in strategisch beleid. Ook is het vaak onmogelijk om voldoende financiering te verstrekken voor het complexe proces. Het nieuwe concept Warmteschap heeft als doel om de status van bewonersinitiatieven wettelijk te verankeren, zodat het in gemeentelijk beleid beter hanteerbaar wordt. Europees beleid en wetgeving verplicht nationale overheden burgers het recht op ontwikkeling van hun eigen energievoorziening te geven. Het Warmteschap is op deze Europese directives gebaseerd. 'Het wordt inderdaad hoog tijd dat hun positie ook juridisch wordt geborgd', vindt Kirsten Notten van Energie Samen. 'Daarom pleit ook ik voor de invoering van het 'Warmteschap'.

Dat is een energiegemeenschap die bestaat uit bewoners, gemeenten en kleine bedrijven. Er is geen winstoogmerk en het is democratisch georganiseerd', legt ze uit. 'Alleen dan kunnen burgerinitiatieven en warmtecoöperaties een volwaardige rol spelen in de warmtetransitie. Het Warmteschap kan vervolgens opgenomen worden in de warmtewet en dit zorgt ook weer voor een betere aansluiting op de Transitievisie Warmte van gemeenten', aldus Kirsten Notten. 'Overigens is er heus wel geld beschikbaar voor de lokale warmte-initiatieven, het is gewoon een verdelingsvraagstuk'.



*Energie Samen* is een landelijke koepel en belangenvereniging van energiecoöperaties en -verenigingen en andere energie-communities van burgers, boeren en/of lokale bedrijven. Buurtwarmte helpt bewonersinitiatieven én hun gemeenten om op een professionele manier alternatieven te zoeken voor aardgas. Buurtwarmte ondersteunt lokale initiatieven die huizen willen verduurzamen, een buurtenergieplan willen maken, of een warmtesysteem willen ontwikkelen, exploiteren en beheren. Zo nemen bewoners samen de regie over hun eigen, lokale en duurzame warmtevoorziening.

Buurtwarmte is binnen twee jaar met 130 lokale initiatieven en coöperaties samen gaan werken. Daarnaast werkt Buurtwarmte samen met vele stakeholders in de warmtetransitie: kennisinstituten zoals DRIFT en TNO, energiebedrijven, netbeheerders, banken en financiële instellingen, welzijnsorganisaties, woningbouwcorporaties en ontwikkelaars.



## Les 12: Professionaliserende bewonersinitiatieven leren van elkaar

*Lerende bewoners wisselen kennis uit*

### Ontwikkelen

Er wordt op veel plaatsen in het land ervaring opgedaan met het ontwikkelen van lokale warmtenetten. Voor een bewonersinitiatief is het belangrijk om met andere initiatieven te praten en van elkaar te leren. In de praktijk gebeurt dit ook veel. Hierdoor ontwikkelen bewoners zich en professionaliseren initiatieven zich in een rap tempo.

## Voorbeeld

### Van elkaar leren en versterken

Energie Samen organiseert Communities of Practice (COP) voor bewonersinitiatieven die samen een sterke professionaliseringslag aan het maken zijn. In zo'n COP zitten bewoners en mensen uit betrokken organisaties om van elkaar te leren en het project vooruit te helpen. Pionierende initiatieven die hun buurt aardgasvrij willen maken, buigen zich samen over uitdagingen die ze in de praktijk tegenkomen. Ook worden aanpakken van initiatieven onderling besproken en delen ze met elkaar wat goed werkte.

## Aanbeveling

! Vaar niet alleen op kennis van adviseurs of overheidsorganisaties. Maak gebruik van de waardevolle kennis die bewoners opdoen in hun eigen buurt en van andere initiatieven in het hele land.

## Les 13: Bewoners kiezen voor andere schaal dan gemeenten

### *Spanningsveld tussen buurtplan en gemeentelijke opgave*

Bewonersinitiatieven en gemeenten denken lang niet altijd in dezelfde schaalgrootte. Waar gemeenten zich vaak op een hele wijk richten, zijn bewoners vaak op hun eigen buurt gericht. Daarnaast is het belang van een bewonersinitiatief vaak om met een oplossing te komen voor hun eigen afgebakende gebied. Een gemeente heeft daarentegen een grotere verantwoordelijkheid. Zeker in steden is dit een uitdaging omdat verschillende kleine projecten uiteindelijk ook moeten passen in een grotere infrastructuur.

## Voorbeeld

In zowel Paddepoel (Groningen) als de Benedenbuurt (Wageningen) wordt duidelijk dat het belang van bewoners en de verantwoordelijkheid van de gemeente niet altijd overeenkomen. In Paddepoel was het bewonersinitiatief er aan toe om het plan voor een eigen lokaal eigen warmtenet door te zetten, maar wilde de gemeente de proeftuinsubsidie daar niet voor inzetten. Zij wilde die subsidie gebruiken om meer woningen te verduurzamen. In Wageningen werkt de gemeente aan een stedelijk warmtenetwerk en wil ze ook het warmte-initiatief in de Benedenbuurt de ruimte geven. Voor de businesscase van het stedelijke warmtenetwerk is het beter als de Benedenbuurt daar ook op aansluit. Zowel de gemeente als de wijkcoöperatie sturen daarbij op betaalbaarheid voor de eindgebruikers.

## Les 14: Bewonersinitiatieven gaan voor verschillende rollen

### *Zeggenschap, eigenaarschap en uitvoering*

De meeste bewonersinitiatieven die in de ontwikkelfase van hun project zitten, kiezen voor een warmtenet. Er wordt ingezet op verschillende bronnen en watertemperaturen in het net. Ook de rollen die bewoners ambiëren voor de productie, distributie en levering van warmte lopen uiteen.

## Voorbeelden

### **Bewoners besteden uit maar houden regie**

In Terheijden werd een warmtenet ontwikkeld door het Traais Energie Collectief. Het concept is gemaakt met externe kennis en de plannen zijn samen met een adviesbureau geschreven. Banken en overheden eisten de betrokkenheid van een onafhankelijke adviseur als voorwaarde voor financiering. Vervolgens is een bouwteam geformeerd. De bouwers zijn betrokken in het ontwerp van het project, zodat ze uiteindelijk garant kunnen staan voor de levering van de warmte. De bewoners houden zelf de regie over de energievoorziening.

### **Bewoners verduurzamen bron**

In Poelgeest wordt onderzocht in hoeverre het mogelijk is dat bewoners zelf de regie nemen over hun warmtevoorziening. Er ligt al een warmtenet. Vattenfall is concessiehouder voor de aansluitingen, eigenaar van het distributienet en warmteleverancier. Vattenfall heeft aangegeven eigenaar te blijven van het distributienet maar open te staan voor het invoeden van duurzame warmtebronnen door derden op haar warmtenet. Bewonersinitiatief

Energiek Poelgeest onderzoekt nu of het haalbaar is om zelf een warmtebron met aquathermie te exploiteren.

### **Bewoners de woningen, gemeente het wijkstelsel**

In Berkum (Zwolle) hebben de bewoners de regie over het verduurzamen van woningen, en krijgen daarvoor (financiële en andere) ondersteuning van de gemeente. Ook staan bewoners in eerste instantie aan de lat voor collectieve electriciteitsopwek. De gemeente heeft de regie over het wijkstelsel en zorgt voor de professionele expertise. Het bewonersinitiatief zit wel in de technische werkgroepen. Zo brengen bewoners hun perspectief in, en kijken ze mee of alles inderdaad zorgvuldig wordt afgewogen. Als die werkgroep een plan/advies voor de gemeenteraad klaar heeft, wordt hierover samen met het bewonersinitiatief een uitgebreide wijkconsultatie gedaan. Hieruit komt een advies van bewoners, dat samen met het advies van de werkgroep/professionals en een advies van bedrijven naar de gemeenteraad gaat.

## Aanbeveling

! Betrek de bouwers intensief bij het ontwerp van een warmtenet. Zo stel je hen in staat om garanties af te geven voor de levering van de warmte. Vermijd zoveel mogelijk dat er allerlei tussenlagen van adviseurs en externe bureaus ontstaan waardoor de verantwoordelijkheid versnipperd en uiteindelijk niemand meer garant durft te staan voor het eindresultaat. Zoek naar een lokale projectleider die in de gemeenschap staat. Kijk ook naar de hele warmteketen. Bewonersinitiatieven kunnen invloed uitoefenen op verschillende schakels.

## Les 15: Persoonlijke relaties zijn belangrijk

*Onderling vertrouwen helpt maar afspraken moeten wel vastgelegd worden*

### Zekerheid

Het opbouwen van goede persoonlijke relaties blijkt essentieel. Een persoonlijke klik tussen de mensen die met elkaar samenwerken is vaak bepalend voor het slagen van een complex project dat gekenmerkt wordt door veel onzekerheden. Je kunt dan niet alles formeel regelen en moet regelmatig een beroep kunnen doen op onderling vertrouwen of goodwill. Dit geldt voor de samenwerking tussen bewoners onderling, met de gemeente en met alle overige publieke en private partijen met wie wordt samengewerkt. Aan de andere kant kan niet alles afhangen van persoonlijke relaties, dat is te risicovol. Leg daarom ook zaken vast die zorgen dat het project geen stappen terug hoeft te maken wanneer een persoon wegvalt.

### Lokaal team

Er is in deze fase een team nodig dat de projectontwikkeling aandurft en de gemeenschap goed begrijpt. Het is niet mogelijk om zomaar een projectleider in te vliegen die buiten de gemeenschap staat. Financiering voor deze fase kan wel goed van buiten komen.

### Miljoenenproject

Van een bewonersinitiatief wordt in deze fase een grote mate van professionaliteit gevraagd. Er wordt immers een project ontwikkeld dat miljoenen kost. In ieder scenario vraagt dat om samenwerking met externe partijen. In de praktijk gaat dit goed bij verschillende initiatieven. Maar het is ook belangrijk om van tevoren goed na te denken met wie je blijvend wil samenwerken, en of je proces afgestemd is op je doelen.

## Aanbeveling

! Inventariseer in het begin van het project wat de belangrijkste doelen en ambities van alle partijen zijn die met elkaar samenwerken. Kijk waar deze elkaar in de weg zitten of juist versterken. Investeer in persoonlijke relaties maar blijf ook zaken vastleggen.

Spreek voorafgaand aan de ontwikkelfase in een samenwerkingsverklaring of intentieovereenkomst af wie welke rol op zich pakt. Dan kun je ergens op terugvallen en kunnen partijen niet ineens een andere richting inslaan zonder overleg met anderen.



## 5. De uitvoeringsfase

Tijd om het werk te verzetten. Hoe dat eruit ziet, kan gigantisch verschillen. Een middentemperatuur warmtenet vraagt misschien weinig aanpassingen in de woning, maar is een groot project waarbij de straat open gaat om een nieuw buizenstelsel aan te leggen. Een all electric aanpak waarbij woningen vergaand geïsoleerd moeten worden vraagt om een hoop maatregelen achter de voordeur, en mogelijk moet het elektriciteitsnet verzwaaard worden. Welk aardgasalternatief gekozen wordt heeft ook veel invloed op de fasering. Een warmtenet vaart er immers goed bij om zoveel mogelijk aansluitingen tegelijk te realiseren. Isolatie en warmtepompen kunnen relatief makkelijk op 'natuurlijke verbouwmomenten' geïnstalleerd worden.

De warmtetransitie staat nog in de kinderschoenen, en er is dan ook nog weinig praktijkervaring met de uitvoeringsfase. Er zijn zowel bij projecten die door gemeenten getrokken worden als initiatieven met bewoners in de lead slechts enkele voorbeelden waar woningen al collectief de stap naar aardgasvrij maken. De lessen in deze fase zijn dan ook eerder anekdotes dan herkenbare patronen zoals in eerdere fasen zichtbaar zijn.

### **Les 16: Zelfs als alles klopt, blijft bewoners definitief meekrijgen een uitdaging**

Het Traaijs Energie Collectief gaat voor een 'energievrijstaat'. Ze willen hun eigen warmtevoorziening regelen en daarvoor zelf de energie opwekken. Om dat te bereiken wordt een dorpswarmtenet aangelegd waarvan het idee is dat het straks alle huizen verwarmt. De warmte komt uit het water van de Mark en wordt met behulp van warmtepompen tot 70 graden verwarmd.

De benodigde stroom komt uit een eigen windmolen en zonnepark. Het verhaal in dit project is sterk, de communicatie goed en de aanpak professioneel. Op dit moment doen ze huisbezoeken om bewoners echt te laten tekenen voor een aansluiting. In de praktijk blijkt dit toch een uitdaging, zelfs als ze het plan al van harte steunden.

### **Les 17: Bewonersinitiatieven regelen ontzorgende aanpakken**

'Ontzorgen' is een term die vaak voorbijkomt wanneer het gaat over huizen verduurzamen. Dat is logisch. Een groot deel van de bewoners heeft geen zin in het uitzoek- en regelwerk dat komt kijken bij isoleren of een nieuwe installatie. Bewonersinitiatieven spelen hierop in, en dat werkt grotendeels goed omdat hun buurtgenoten werk uit handen durven te geven aan een partij die ze vertrouwen.

## Voorbeelden

Garyp wil het eerste aardgasvrije dorp van Nederland zijn. Om dat voor elkaar te krijgen worden de huizen geïsoleerd en verwarmd met individuele warmtepompen. Enerzjy Koöperasjy Garyp - een bewonersinitiatief dat al een zonnepark had aangelegd - trekt het project. Er wordt sterk ingezet op ontzorgen, bijvoorbeeld doordat de energiecoöperatie helpt bij het scala aan subsidieregelingen waarvan bewoners gebruik kunnen maken. In veel gevallen gaat het om een combinatie van de SEEH (voor isolatie), de ISDE (voor warmtepompen) en extra subsidie van de gemeente omdat die proeftuin is in het Programma Aardgasvrije wijken. De aanpak slaat aan, mede doordat het project van onderop komt en de bewoners

in het dorp elkaar kennen en vertrouwen. Wel is de impact van corona in deze fase zichtbaar: bewoners zijn duidelijk voorzichtiger met investeren dan voorheen.

In Nagele start - tegenslagen daargelaten - begin 2021 de uitvoering van een systeem met zonthermie die opgeslagen wordt in ondergrondse buffervaten. Zeggenschap over de warmtelevering ligt bij een lokale partij die de bewoners kennen en vertrouwen: energiecoöperatie Energiek Nagele. Deze zorgt er ook voor dat de dorpsbewoners zoveel mogelijk ontzorgd worden, wat ze expliciet als wens aangaven.

## Les 18: Het proces is vaak niet lineair *een deel van de uitvoering loopt soms al in de oriëntatiefase*

Energie besparen is onderdeel van de meeste aanpakken om een buurt aardgasvrij te maken. Soms wordt ingezet op eerst omschakelen naar een duurzame warmtebron, en daarna de warmtevraag verlagen zodat er steeds meer woningen op dezelfde bron aangesloten kunnen worden of de duurzaamheid te verhogen. Soms gaat dit andersom. In beide gevallen blijkt in de praktijk dat bewonersinitiatieven vaak al bezig zijn met energie besparen voordat ze scherp hebben hoe het aardgas precies

vervangen wordt. Een bijkomend voordeel van collectief energie besparen, is dat meer buurtgenoten met het thema betrokken worden.

Een warmtenet kan aangesloten worden op verschillende bronnen, maar het net zelf is altijd nodig. Soms kan de aanleg hiervan starten terwijl er nog verschillende opties zijn om in de levering te voorzien.

## Voorbeelden

In de Buitenpepers in 's Hertogenbosch schreven bewoners onder begeleiding van Buurkracht een voorlopig aardgasvrijplan voor hun eigen buurt. In het plan werd nog geen definitieve keuze gemaakt voor een oplossing, maar een paar scenario's ter bespreking voorgesteld. Ondertussen is het initiatief wél direct begonnen met inzetten op collectieve isolatie, omdat het meest waarschijnlijke scenario energielabel C van woningen vraagt. Het alternatief zou zijn om te wachten tot het hele project tot in de puntjes uitgewerkt is.

In de Benedenbuurt in Wageningen kwamen bewoners zelf met het idee om een warmtenet aan te leggen als de riolering vervangen moest worden. Nog niet alles in het project is zeker, vooral de bron die warmte gaat leveren niet. Toch start bij geen tegenslagen in 2021 de aanleg van het warmtenet omdat dan ook de riolering vernieuwd wordt. Het laat ook zien aan bewoners dat het project voortgang boekt.

## Aanbeveling

! Voorkom een 'wachtstand' en kijk welke no regret maatregelen al genomen kunnen worden. Zo kan een deel van de uitvoering al starten in de oriëntatiefase. Laat ook zien wat er al gebeurt, dit houdt bewoners betrokken. En staar je niet blind op een logische volgorde maar wees ook creatief. Het proces is altijd in meer of mindere mate iteratief.





## 6. De gebruiksfase

In Nederland is op dit moment één warmtenet dat beheerd wordt door een coöperatie van bewoners: ThermoBello. En all electric woningen zijn door het hele land te vinden, maar er is één project dat uitblinkt vanwege de collectieve aanpak die wordt verzorgd door een bewonersinitiatief: Garyp Aardgasvrij.

### Les 19: Een warmtenet in handen van bewoners is mogelijk

ThermoBello is een collectief systeem in Culemborg dat 213 woningen en 7 bedrijfspanden verwarmt. Eerder beheerde waterbedrijf Vitens het lagetemperatuur warmtenet dat gebruik maakt van thermische energie uit drinkwater (TED). Nadat het bedrijf besloot dat warmte niet tot haar kerntaak behoorde, namen de bewoners in de vorm van een coöperatie het warmtenet over. De reden dat de bewoners zelf de warmtevoorziening organiseren, komt vanuit een aantal waarden en doelen. Er is een sterk streven naar collectiviteit en zeggenschap, wat bij de warmtevoorziening goed kan worden vormgegeven. Daarbij wordt sociaal ondernemerschap als meerwaarde gezien. De doelen die coöperatie Thermo Bello nastreeft zijn:

- » Continue warmtelevering in de wijk EVA-Lanxmeer door het duurzaam beheren en optimaliseren van de installatie voor de productie van warmte.
- » Lagere kosten (of gelijk aan) een concurrerende wijze van warmteopwekking.
- » Het ontwikkelen, beheren en optimaliseren van duurzame energie en energiebesparing in Culemborg.
- » Het vergaren en verspreiden van kennis over lokale energiewinning en energiebesparing.

### Les 20: Deelnemers aan all electric aanpak van energiecoöperatie zijn dik tevreden

In Garyp worden inmiddels ongeveer 40 woningen verwarmd met warmtepompen, en er zijn er nog zo'n twintig bezig met overstappen. Dat er steeds meer woningen daadwerkelijk aardgasvrij worden gemaakt is goed voor het project, want dorpsbewoners zien dat er voortgang wordt geboekt.

Ook krijgen mensen een duidelijk beeld bij hoe aardgasvrij er in de praktijk uitziet. De twijfels van burens over warmtepompen die herrie zouden maken zijn vrijwel verdwenen. De bewoners die al meedoen zijn tevreden en zitten er lekker warm bij.



## 7. Kennisactiviteiten van de Participatiecoalitie

Naast de praktijkervaringen die werden opgedaan bij het begeleiden van bewonersinitiatieven, werd er ook veel kennis ontwikkeld en gedeeld tijdens diverse sessies en evenementen.

### **Help, we moeten samenwerken aan aardgasvrij**

De Participatiecoalitie en het Kennis- en Leerprogramma van het Programma Aardgasvrije Wijken organiseerden samen twee online bijeenkomsten voor bewonersinitiatieven en gemeenten. Daar stond de vraag centraal hoe je vroeg in het proces een helder speelveld creëert en de rollen verdeelt als een wijk aardgasvrij moet worden.

Zowel aanwezige ambtenaren als bewoners gaven aan dat het cruciaal is om helderheid in het proces te scheppen. In ieder traject willen bewoners vroeg betrokken zijn en vooral ook samen met hun gemeente in gesprek gaan over hoe ze zeggenschap in het proces krijgen. Er wordt ook aangegeven dat duidelijke kaders nodig zijn op verschillende niveaus. De gemeente voert een beleid voor alle wijken en heeft daarmee een bredere taakstelling dan de bewoners van een wijk. Het is daarom belangrijk dat de

gemeente beleidskaders ontwikkelt die gelden voor alle wijken in de gemeente. In de wijk moeten bewoners en gemeente samen afspreken wie welke ruimte krijgt.

Belangrijk aandachtspunt is ook de positie van bewonersinitiatieven. De eigenaar-bewoners binnen dit initiatief beslissen wat er in de eigen woning gebeurt en zijn in die zin vergelijkbaar met een woningcorporatie en een VVE. De huurders binnen het initiatief hebben – indien ze huren bij woningcorporatie – instemmingsrecht (70%). De groep is – meestal – geen vertegenwoordiging van de hele buurt, maar vaak is wel sprake van een grotere groep bewoners met wie deze groep contact heeft en die deze groep vertrouwt.

### **Evenement HIER opgewekt**

In november werd het Evenement HIER opgewekt voor het eerst noodgedwongen online georganiseerd. Dat weerhield de bottom up beweging er niet van om erbij te zijn. Aan het driedaagse congres deden ruim 600 deelnemers mee met interactieve webinars en dialoogsessies. De helft van alle activiteiten op het evenement gingen over aardgasvrijprojecten. Variërend van informatie over landelijke ontwikkelingen door Diederik Samsom en Maarten van Poelgeest tot praktische tips van koploperinitiatieven.

## Kennissessies over warmte

De Participatiecoalitie organiseerde in 2020 verschillende kennissessies voor bewonersinitiatieven en hun samenwerkingspartners. Er werd ingezoomd op thema's en vragen die op dit moment spelen in de praktijk van lokale warmteprojecten.

### Financiering van het Wijkwarmtebedrijf

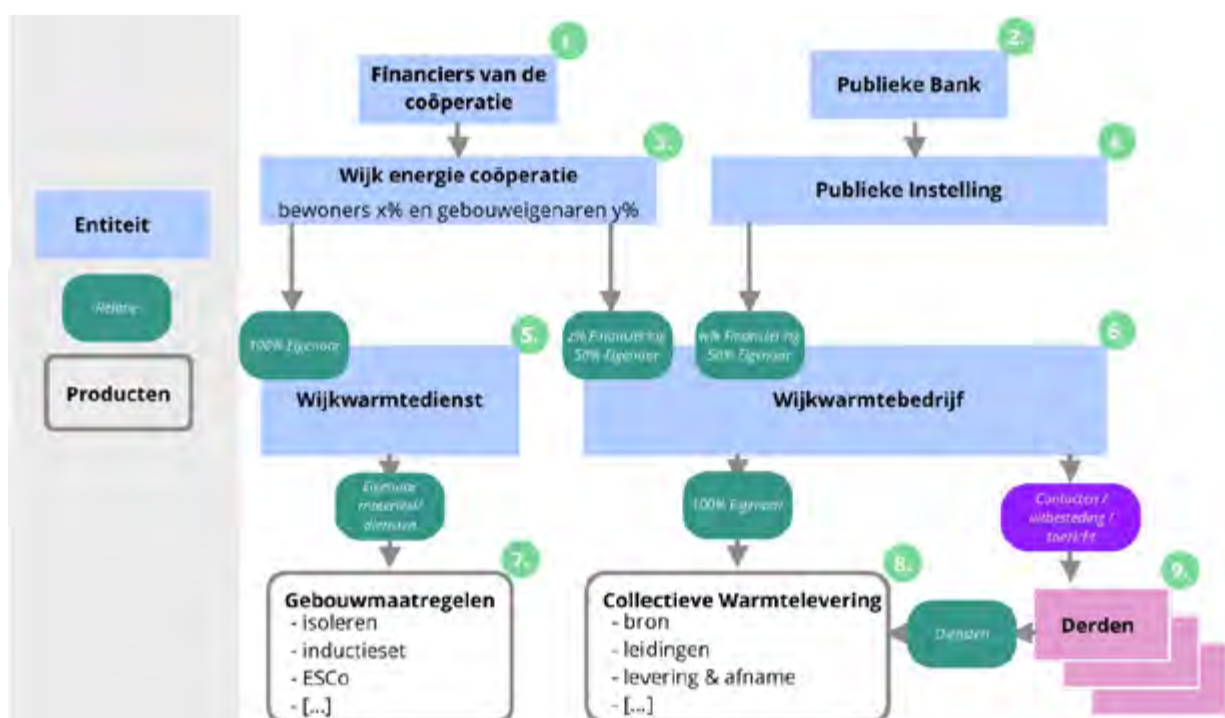
HIER en Energie Samen organiseerden een kennissessie over de uitdagingen van een lokaal warmteproject financieren. Voor wind- en zonne-energie zijn de beoordelingscriteria en business cases voor financiering al duidelijk, voor warmte nog niet. Dat maakt warmteprojecten voor financiers vaak niet aantrekkelijk. Daarvoor moeten er eerst een aantal succesvolle pilots generaliseerd worden, en dat is nog een hele uitdaging. FC Warmte, een samenwerking van Energie Samen | buurtwarmte, TNO, Rabobank, ASN bank en 4 initiatieven (KetelhuisWG, Warmtenet Oost Wageningen, Warm Heeg en Energiek Poelgeest) ontwikkelt verschillende middelen om warmtecollectieven op weg te helpen. Gerwin Verschuur van Energie Samen vertelde over de financieringsvoorwaarden en knelpunten. Onder de deelnemers aan de sessie is veel belangstelling.

In dezelfde sessie deelde ook Rabobank hun stand van zaken rond het onderwerp. Met een actieve coöperatie, een hoge woningdichtheid en een betrokken gemeente kan een collectief warmtenet aantrekkelijk zijn. Rabobank wees er wel op dat de lage aardgasprijs een gat in de business case veroorzaakt en dat het kapitaalintensieve karakter van collectieve warmte bij

aanvang een hoge inbreng van eigen vermogen vraagt. De bank gaat nu uit van een rente van ongeveer 6%. Vanuit de bank wordt gewerkt aan een standaardisatie van het financieringsproces en voorwaarden om warmtecoöperaties te kunnen financieren.

Een andere kennissessie van HIER ging in op de maatschappelijke financiering van een lokaal warmtenet. Maatschappelijke financiering door bijvoorbeeld de Bank Nederlandse Gemeenten (BNG) kan leiden tot een veel lagere rente van 2 – 3%, waardoor het warmtenet haalbaar wordt. Maatschappelijke financiering is alleen mogelijk als sprake is van betrokkenheid van een gemeente of andere publieke instelling. Bovendien moeten de risico's goed zijn afgedekt en kunnen geen woninggebonden activiteiten worden gefinancierd. In Haarlem werken de gemeente en een bewonersinitiatief momenteel modellen uit waarbij de gemeente mede-eigenaar wordt van het wijkwarmtebedrijf, waardoor de BNG via de gemeente kan investeren. Onderstaand schema weergeeft hoe dat eruit ziet. Dit is een concept in ontwikkeling, en nog geen beproefd model.

Ook is gekeken naar een ander belangrijk knelpunt, de financiering van de ontwikkelfase.



## Kansen voor warmtecoöperaties binnen Warmtewet 2

De nieuwe Warmtewet 2 biedt kansen voor warmtecoöperaties, maar er zijn ook risico's en knelpunten die moeten worden aangepakt. Energie Samen heeft een aantal dialoogsessies georganiseerd met EZK, BZK, VNG en OFL en een rapport gemaakt over Warmteschappen (zie hoofdstuk 8). HIER opgewekt en Energie Samen | Buurtwarmte hebben een kennissessie georganiseerd over de kansen voor warmtecoöperaties binnen de Warmtewet 2 met bijna zestig deelnemers van bewonersinitiatieven, gemeenten, netwerkbedrijven en andere partijen. De bijeenkomst bestond uit een toelichting op de nieuwe wet door Femke Heine, beleidsmedewerker van het ministerie EZK, een toelichting op de positie van Energie Samen door Kirsten Notten en deelsessies waarin de kansen en knelpunten van de nieuwe wet werden besproken. Aansluitend heeft HIER opgewekt gesprekken gevoerd met warmtebedrijven, gemeenten en bewonersinitiatieven over de vormgeving van de nieuwe Warmtewet. Dat heeft geleid tot een pleidooi om de volgorde in de besluitvorming te wijzigen, zodat deze beter aansluit bij de wijkaanpak.

## Dynamisch stakeholder management

Hoe ga je om met alle betrokken partijen in het proces? In de loop der tijd veranderen rollen soms, en wat doe je dan? In een sessie van HIER opgewekt en Energie Samen | Buurtwarmte werd besproken hoe dat eruit ziet vanuit twee perspectieven: bewonersinitiatief Energiek Nagele en bouwbedrijf Heijmans. Vanuit de bewoners wordt vooral duidelijk dat er lessen zijn geleerd over vroeg in het proces scherp krijgen dat je partners dezelfde doelen hebben als jij, en dat het belangrijk is om aan tafel te komen met degene die mandaat heeft om keuzes te maken. Het bouwbedrijf geeft aan dat het voor hen steeds belangrijker wordt om met verschillende typen partners samen te werken, en daarbij ook draagvlak essentieel is.

## Werkessie met TKI Urban Energy

Energie Samen en LSA bewoners organiseerden samen met TKI Urban Energy, programma Uptempo een werkessie gericht op de vraag wat er nodig is om een goede match te maken tussen gemeente, bewoners en bedrijven. In de sessie kwam naar voren dat er vrijwel altijd professionals in een wijk wonen die goed

kunnen bijdragen aan de lokale warmtetransitie, en dat het zinvol is om deze actief te zoeken. Dat is belangrijk, want initiatieven moeten op een zeker moment de stap maken naar een professionele bezetting die wordt aangevuld met vrijwillige energie. Ook werd het belang benadrukt om als initiatiefnemers op tijd een bredere groep bewoners te benaderen omdat zij waardevolle input leveren. De ruimte die zulke initiatieven krijgen van hun gemeente wisselt enorm, van sterke ondersteuning en aanmoediging tot gemeenten die er weinig van willen weten.

## Energietransitie in tijden van corona

De energietransitie: het was al geen makkelijke opgave, maar corona brengt een hoop nieuwe uitdagingen met zich mee. Tijdens een bijeenkomst van LSA bewoners met actieve bewoners, medewerkers van gemeenten en andere geïnteresseerden werd kennis en ervaring uitgewisseld. Hoe zet je een goede digitale bewonersavond op? Wat heb je aan zonnebloemzaadjes als je met de buurt zonnepanelen wil inkopen? Hoe benut je deze tijd zo optimaal mogelijk? [Lees het verslag hier.](#)

## Webinar: Duurzame energie voor iedereen

28 mei organiseerde LSA bewoners samen met de Natuur en Milieufederaties een webinar over duurzame energie voor iedereen. Drie sprekers vertelden vanuit hun eigen praktijk over de manier waarop zij de energietransitie laten aansluiten op hun buurt en een zo'n breed mogelijke groep bewoners. In het verslag van het druk bezochte webinar 'Duurzame energie voor iedereen' staan de geleerde lessen die daaruit gefilterd werden. [Lees het verslag hier.](#)

## Webinar: Omgang met dilemma's in onze omgeving

Spanningen tussen initiatiefnemers, gemeenten en andere belanghebbenden? Bij initiatieven in onze woon- en werkomgeving ontkomen we er niet aan. Tijdens dit webinar ging LSA bewoners in gesprek met Guido Rijnja over hoe 'zijn' dilemma's kan helpen om de gezamenlijke opties in beeld te krijgen. Hij paste deze logica toe op de casus van de windmolens in Leidschendam. [Lees het verslag hier.](#)

## Trainingen voor buurtbegeleiders

De Participatiecoalitie organiseerde twee trainingen voor buurtbegeleiders uit alle vijf de partijen die bewonersinitiatieven op weg helpen naar goed samenwerken met hun gemeente. Op deze bijeenkomsten wisselen deelnemers hun praktijkervaring uit en worden knelpunten besproken.

Energie Samen | Buurtwarmte organiseert trainingen om buurtbegeleider te worden. Er zijn nu vijf series gehouden, waarvan één samen met de Natuur en Milieufederaties Utrecht. In totaal zijn ruim 60 mensen uit bewonersinitiatieven en coöperaties opgeleid in de Buurtwarmte-aanpak, zodat zij een volwaardige rol kunnen nemen in de plannen voor hun buurt.

## Kennisagenda bewonersinitiatieven

De hoofddoelstelling van het programma Aardgasvrije Wijken (PAW) is het ontwikkelen opschaalbare wijkaanpak, die uitvoerbaar is voor gemeenten en andere relevante partijen. Daarvoor is in aanvulling op de proeftuinen een kennis- en beleidsagenda nodig gericht op de vraag hoe deze doelstelling kan worden gerealiseerd. Alle relevante partijen dienen daarbij te zijn betrokken. Binnen het PAW is ervoor gekozen deze agenda te richten op zeven thema's; regie en organisatie, kosten en financiering, data gedreven planvorming, technische oplossingen, juridische (on)mogelijkheden, participatie en communicatie en de verbinding met de sociaaleconomische opgave.

Bewonersinitiatieven kunnen in de praktijk een waardevolle rol spelen bij de transitie naar aardgasvrije wijken en hebben daarbij op de zeven thema's eigen kennis- en leervragen, die aansluiten bij die van gemeenten. Klimaatstichting HIER heeft daarom vanuit haar rol als kennisplatform een aanvullende kennisagenda opgesteld vanuit het perspectief van bewonersinitiatieven. [Lees hier de kennisagenda.](#)



## 8. Publicaties om verder te lezen

Dit rapport is een overzicht van praktijkervaringen die het afgelopen jaar werden opgedaan. De organisaties van de Participatiecoalitie zijn ook regelmatig initiatiefnemer van of betrokken bij onderzoeken die zich specifiek op één thema richten. We raden zowel overheden als bewonersinitiatieven aan om onderstaande publicaties ook te bekijken.

### **Warmte-initiatieven: lessen van de voorhoede**

Het bedenken en aanleggen van duurzame collectieve warmtevoorzieningen blijkt een behoorlijke klus voor alle betrokkenen. De huidige warmte-initiatieven zijn de voorhoede van een grotere beweging. Zij willen de status quo van gevestigde belangen, vooroordelen en het gas-gemak doorbreken. Wat kan de wereld leren van deze koplopers? HIER opgewekt en het samenwerkingsprogramma Sociale Innovatie in de Energietransitie van de provincie Noord-Brabant en Enpuls onderzochten zes initiatieven die laten zien dat het kan. Welke technische, financiële en sociale uitdagingen zij overwinnen. [Lees het rapport hier.](#)

### **Warmteschappen: Hoe warmte-initiatieven en burgercoöperaties een volwaardige plek kunnen krijgen in de warmtetransitie**

Welke voorwaarden zorgen voor een nieuw samenspel tussen overheid, markt en de 'nieuwe commons' zodat bewonersinitiatieven een volwaardige positie in de lokale warmtetransitie krijgen? In het rapport 'Warmteschappen: Hoe warmte-initiatieven en burgercoöperaties een volwaardige plek kunnen krijgen in de warmtetransitie' gaat Energie Samen | Buurtwarmte uitgebreid in op de huidige knelpunten, en hoe warmteschappen daarvoor een oplossing zijn. [Lees het rapport hier.](#)

### **Transitievisie Warmte in de praktijk: zo doen andere gemeenten dat**

In de publicatie 'Transitievisie Warmte in de praktijk' bundelden de Natuur en Milieufederaties en Natuur & Milieu aanbevelingen en praktijkvoorbeelden uit gepubliceerde en nog niet gepubliceerde Transitievisies van gemeenten. Met dit document willen ze gemeenten inspireren met praktische en concrete voorbeelden. [Lees de publicatie hier.](#)

### **De middengroepen betrekken**

De Participatietafel Energie van Duurzaam Door hield met Energie Samen | Buurtwarmte en Buurkracht een leerprogramma over de vraag hoe de beweging van onderop middengroepen weet te betrekken bij de warmtetransitie. Hier bleek dat energie-initiatieven er goed in slagen om de middengroepen te betrekken. Het grote maatschappelijke vraagstuk hoe de middengroepen bij de energietransitie te betrekken, blijkt in de praktijk van aardgasvrije wijken en dorpen al vorm te krijgen. [Lees de publicatie hier.](#)

### **Wijk voor de wijk: pleidooi voor een bewonersgedreven wijkenergietransitie**

LSA bewoners wil wijzen op het onbenutte potentieel van vele bewonersinitiatieven en collectieven op het gebied van energie en duurzaamheid. Ze vroegen daarom zelfstandig onderzoeker Maurice Specht een essay te schrijven over de noodzaak van een lokale, bewonersgedreven en collectieve aanpak van de energietransitie. [Lees het essay hier.](#)

# Participatiecoalitie

